

SAMI SUODENJOKI

ILMIANNOT PALVELEVAT VALLAN KESKITTÄMISTÄ

Kansalaisia patistellaan Turkissa ja Venäjällä ilmiantajiksi tavalla, joka tuo mieleen 1900-luvun diktatuurit.

Eri maiden turvallisuusviranomaiset hyödyntävät edelleen hanakasti ilmiantoja valvoakseen kansalaisiaan. Vaikka digitaalisen seurannan menetelmät ovat kehittyneet rajusti viimeisten parin vuosikymmenen aikana, ne eivät ole poistaneet tavallisten kansalaisten tekemien ilmiäntöjen merkitystä esimerkiksi ääri-liikkeiden tarkkailussa.

Tuoreita esimerkkejä ilmiäntöihin turvautumisesta tarjoavat Venäjä ja Turkki. Presidentti Vladimir Putin hyväksyi heinäkuussa Jarovajalaeiksi nimetyn lakipaketin, jonka tavoitteena on torjua terrorismia ja ”ekstremismia”. Lait lisäävät Venäjän turvallisuuspalvelun keinoja valvoa internetiä ja mahdollistavat ääri-ilmiötä kirjoituksillaan tukevien yksityishenkilöiden rankaisemisen.

Yksi Jarovaja-lakien kiistellyimmistä lausekkeista tekee rikoksen ilmoittamatta jättämisestä rangaistavaa. Toisin sanottuna se velvoittaa kansalaiset vankeustuomion uhalla raportoidaan ääri-ilmiötä koskevista havainnoistaan.

Jarovaja-lakien hyväksymistä on jo ehditty julkisuudessa kuvata neuvostoajan valvontametodien käyttöönotoksi. Äärimmäisenä vertailukohtana ovat Stalinin ajan puhdistukset 1930-luvulla. Tuolloin salaiselle poliisille virtasi lukemattomia tavallisten kansalaisten ilmiäntöjä, jotka myötävaikuttivat massiiviseen

pidätysaaltoon. Ilmiäntämisestä kieltäytyminen saattoi tehdä kansalaisista itsestään ilmiäntöjen kohteita ja viedä heidät vankilaan kansanvihollisten suojelijoina. Syntyi ilmiäntöjen kierre, joka lietsoi pelkoa ja myrkytti yhteiskunnallisen ilmapiiriin.

Venäjällä äskettäin hyväksytyjen lakien lauseke ilmiäntövelvollisuudesta ei toki vielä itsessään yllytä kansalaisia tekemään joukoittain ilmiäntöjä syytteen pelossa. Olenaisempaa on, kuinka aktiivisesti lakia aletaan soveltaa. Jos lukuisia ihmisiä joutuu oikeuteen ääri-ilmiötä koskevien havaintojensa pimeyttämisestä viranomaisilta, rangaistuksen uhka muuttuu entistä todellisemmaksi ja kasvattaa kansalaisten painetta ryhtyä ilmiäntöjiksi.

Lain merkittävyys riippuu myös siitä, kuinka laajasti sen avulla ryhdytään terrorismin torjunnan ohella puuttumaan muunlaiseenkin kansalaistoimintaan.

Turkissa on asennettu erityisiä vihjelaatikoita

Vahvistuvia pyrkimyksiä kansalaisten valvontaan on nähty viime vuosina myös presidentti Recep Tayyip Erdoganin johtamassa Turkissa. Heinäkuisen vallankaappausyrityksen jälkeen Erdogan on toteuttanut laajoja puhdistuksia virkakunnassa, koululaitoksessa ja armeijassa. Samalla hän on kehottanut turkkilaisia ilmaisemaan tukensa hallinnolle ja osallistumaan valtiota uhkaavan gülenistisen liikehdinnän kitkemiseen.

Osa tätä kampanjaa on kansalaisten kutsuminen ilmiäntömaan toisten kansalaisten rikoksia tai epäilyttäviä toimia. Ilmiäntökehotuksia on suunnattu jopa ulkoturkkilaisille.

Ruotsin yleisradio raportoi heinäkuussa Facebook-kampanjasta, joissa Ruotsissa oleskelevia turkkilaisia kehotettiin kertomaan Turkin presidentinkanslialle havaintojaan Gülen-liikettä tukevista henkilöistä tai organisaatioista. Riippumatta siitä, oliko kampanja Turkin valtion virallisesti ohjaama vai ei, sitä on helppo pitää osana kumousyrityksen jälkeen voimistunutta

keskusvallan taistelua gülenismia vastaan.

Ilmiantajien rohkaiseminen ei kuitenkaan ole pelkästään kumousyrityksen jälkiseuraus. Pikemminkin se liittyy Erdoganin pitkäaikaisempiin pyrkimyksiin keskittää valtaa itselleen.

Jo kolme vuotta sitten lehdistössä raportoitiin Turkin poliisin aloittamasta hankkeesta erityisten vihjelaatikoiden asentamiseksi naapurustoihin. Ajatuksena oli helpottaa kansalaisten mahdollisuuksia ilmoittaa havaitsemastaan laittomasta tai epäilyttävästä toiminnasta nimettömästi ja luottamuksellisesti. Idea sai kimmokkeen Istanbulissa Gezin puiston suojelemiseksi puhjenneista mielenosoituksista, jotka laajenivat hallituksen vastaisiksi protesteiksi ja joihin poliisi vastasi voimatoimin.

Turkin valtiovallan viimeaikaiset toimet kalskahtavat autoritaarisen valtion rakentamiselta ja palauttavat nekin herkästi mieleen 1900-luvun pahamaineiset diktatuurit. Itse asiassa gülenismin kitkemisen nimissä toteutettavalla puhdistuksella on huolestuttavia samankaltaisuuksia Stalinin ajan kampanjoihin trotskilaisia ja muita valtion vihollisiksi nimettyjä ryhmiä vastaan. Myös näille kampanjoille oli ominaista kansalaisten aktivoiminen puolueen silmiksi ja korviksi, joiden tehtävä oli paljastaa neuvostoyhteiskuntaan soluttautuneet viholliset.

Ilmiannot ovat tehokkaampia kuin tekninen valvonta

Miksi sitten Turkin ja Venäjän viranomaiset patistelevat niin näkyvästi kansalaisia ilmiantajiksi eivätkä keskity etsimään valtion vihollisia hiljaisesti digitaalisen massavalvonnan keinoin? Syynä ovat ilmiantajien käyttämisen eräät ilmeiset edut.

Ilmiantajiin turvautuminen on ensinnäkin helpompaa ja halvempaa kuin ammattimainen tekninen valvonta. Internetliikenteen kattava valvomien ja sen avulla saatavan valtavan informaatiomäärän analysointi vaativat paljon suurempia teknisiä ja henkilöresursseja kuin kansalaisilta saatujen ilmiintojen käsittely. Osin tästä syystä Venäjän Jarovaja-laeissa pyri-

täänkin ulkoistamaan valvonta yksityisille kansalaisille ja tietoliikennepalvelujen tarjoajille velvoittamalla heidät raportoimaan havaitsemastaan rikollisesta tai epäilyttävästä toiminnasta.

Toiseksi ilmiannot laajentavat valtion otetta yhteiskunnasta tavalla, johon teknologinen valvonta ei pysty. Turvallisuusviranomaisten tuntemus valtion alueella asuvien ihmisten kielistä ja kulttuureista on väistämättä puutteellinen, mikä vaikeuttaa merkittävästi näiden ihmisten muodostamien yhteisöjä valvontaa. Siksi on mielekästä pyytää tiedonantajiksi tavallisia kansalaisia ja hyödyntää heidän yhteyksiään.

Valtiovallalle kriittiset ryhmittymät saattavat myös olla niin hyvin tietoisia sähköisen valvonnan mahdollisuudesta, että ne osaavat välttää puhelinta ja suojaamatonta verkkoviestintää kommunikoidessaan keskenään. Lähimmäisten ilmiantamaksi joutumista sitä vastoin voi olla vaikeampi välttää.

Tähän liittyy ilmiantajien käytön kolmas etu. Tietoisuus ilmiantajien olemassaolosta ohjaa itsessään tehokkaasti ihmisten käyttäytymistä. Mikäli kansalaisella on syitä pelätä joutuvansa lähimmäisten ilmiintojen kohteeksi, hän alkaa herkästi varoa sanomisiaan tai välttää osallistumista mielenosoituksiin tai ristiriitoja herättävien järjestöjen toimintaan. Tämä kierre voi tukahduttaa tehokkaasti esimerkiksi poliittisen opposition toimintakyvyn.

Ilmiantajien pelko on mitä hyödyllisintä viranomaisille, jotka pyrkivät vaikkapa uhaksi tulkitsemansa poliittisen liikkeen tukahduttamiseen. Lähihistoria tarjoaa runsaasti esimerkkejä siitä, miten viranomaiset ovat aktiivisesti vaalineet käsityksiä ilmiantajien runsaudesta ja näin lietsoneet epäluuloja ja vainoharhaisuutta valvonnan kohteina olevien liikkeiden keskuuteen.

Länsimaissa ilmiantajia käytetään erityisryhmien valvomiseen

Turkin ja Venäjän suhtautuminen ilmiannoille ei periaatteessa poikkea länsimaisesta. Aivan

kuten gülenismin tai ”ekstremismin” vastaisessa taistelussa Turkissa ja Venäjällä, myös länsimaissa poliisi ja turvallisuuspalvelut ovat käyttäneet ja käyttävät ilmiantajia rajattujen erityisryhmien valvonnassa. Vertailukohteita ei tarvitse etsiä niin kaukaa kuin Yhdysvaltain 1950-luvun kommunistivainoista, sillä ilmiantajilla on ollut tärkeä rooli myös esimerkiksi terrorismin vastaisessa taistelussa 2000-luvulla.

Ilmiantojen käytössä on silti vivahde-eroja demokraattisten ja autoritaaristen valtioiden välillä. Demokraattisissa yhteiskunnissa ilmiantoilla ei ole samanlaista roolia koko väestön valvonnassa eikä hallinnon vastaisen kritiikin vaimentamisessa kuin autoritaarisissa valtioissa.

Pahamaineisimpia esimerkkejä ilmiantoja laajamittaisesti hyödyntäneistä valtioista ovat Neuvostoliiton ohella DDR ja sitä edeltänyt kansallissosialistinen Saksa. Niiden kaltaisissa ”tiedottajavaltioissa” suuri osa ihmisistä osallistuu tietojen välittämiseen toisista kansalaisista, mikä luo yhteiskuntaan eräänlaisen peittovaiikutuksen. Tällöin tietoisuus ilmiantajan mahdollisesta läsnäolosta alkaa vaikuttaa kansalaisten käyttäytymiseen kuin valvontakamera, jonka vaikutus on sama riippumatta siitä onko sen kuoren sisällä todellisuudessa kameraa vai ei.

Kansalaisten patistelemisen ilmiantojen tekemiseen liittyy valtion tiukentuvaan otteeseen kansalaisyhteiskunnasta niin Turkissa kuin Venäjällä. Vaikka kumpaakaan valtiota ei luokitelisi tiedottajavaltioksi, on 1900-luvun diktatuurien nostaminen rinnastuskohteeksi perusteltua vähintäänkin varoitusmielessä. Jos valtiovalta alkaa käyttää ilmiantoja määrätietoisesti poliittisen opposition tukahduttamiseen ja jos kansalaiset todella vastaavat vallanpitäjien kutsuun, ollaan yhteiskuntakehityksen kannalta tuhoisalla tiellä. ■